

УДК 594.381.5

О.В.Гарбар,
аспірант
(Житомирський педуніверситет)

СУЧАСНИЙ СТАН ФАУНИ СТАВКОВИКІВ (GASTROPODA, PULMONATA, LYMNAEIDAE) УКРАЇНИ.

Фауна ставковиків досліджувалася впродовж 1997-1999 років. Виявлено 27 видів, що належать до 7 підродів. Не знайдено 6 видів, які раніше зустрічалися в Україні. Відзначено зменшення кількості популяцій та густини поселення лімнейд.

Видовий склад та екологічні особливості представників роду *Lympnaea* Lamarck, 1799 на теренах України неодноразово вивчалися в різні часи [1-5]. За матеріалами останніх досліджень, в Україні рід нараховує 34 види, що належать до 8 підродів [5]. Передбачається можливість виявлення в регіоні ще кількох видів ставковиків, ареали яких охоплюють ті чи інші регіони України, але в її межах ці види виявити поки що не вдалося. Незважаючи на постійний інтерес малакологів до цієї групи тварин, дотепер лишається нез'ясованою низка питань, які стосуються поширення представників роду *Lympnaea* в Україні.

Дослідження видової різноманітності ставковиків здійснювались нами впродовж 1997-1999 років. За цей час проаналізовано понад 150 зборів із водойм Полісся, Лісостепової та Степової зон в межах 8 областей України (Житомирська, Хмельницька, Вінницька, Київська, Полтавська, Харківська, Львівська, Івано-Франківська). Охоплено басейни найбільших річок (Дніпро, Сіверський Донець, Південний та Західний Буг, Прут, Прип'ять). Попереднє визначення видової приналежності тварин здійснювалось компараторним методом [6]. В сумнівних випадках застосовували анатомічний метод. Всього оброблено близько 3000 моллюсків.

З підроду *Lympnaea* s.str. в наших зборах представлено два види. *L.stagnalis* (Linnaeus, 1758) - один із найпоширеніших видів ставковиків фауни України. Зустрічається в постійних та напівпостійних водоймах. Виявлений в басейнах Дніпра, Коденки, Лісової, Вербки, Гуйви, Уборті, Мокрецю, Росі, Ірпеня, Південного та Західного Бугу, Коломаку, Ворскли та Уди. Щільність поселення різних популяцій коливається в значних межах (1-150 екз/м²). Вид стагнофільний, надає перевагу стоячим водоймам. В проточних водоймах моллюски поселяються в місцях зі слабкою течією (до 0,1 м/с²). *L.fragilis* (Linnaeus, 1758) – близький до попереднього вид. Зареєстрований в річках Тетерів, Гуйва, Уборть, Західний Буг, Ворскла. Щільність поселення невелика і коливається в межах від 0,25 до 75 екз/м². *L.doriana* (Bourguignat, 1862), рідкісний вид, присутність якого в фауні України відзначалась раніше [5], нами не виявлений.

Підрід *Corvusiana* представлений двома видами. *L.corvus* (Gmelin, 1791) – стенобіонтний вид. Поселяється в стоячих водоймах (напівперіодичних та періодичних) – невеличких ставках, рукавах, затоках та старицях рік, полях, зрідка – в озерах та торф'яних болотах. Популяції відзначаються низькою щільністю поселення (до 9 екз/м²). Знайдений нами в річках Тетерів, Гуйва, Уборть, Південний Буг, Івянка, Уди. *L.gueretianina* (Servain, 1881) – близький до попереднього стенобіонтний вид. Поселяється в стоячих водоймах. Іноді зустрічається в проточних водах при швидкості течії до 1 м/с. Виявлений в басейнах Тетерева, Ірпеня, Південного Бугу та Гуйви.

Підрід *Stagnicola* в Україні налічує 9 видів, які належать до чотирьох секцій [5]. Секція *Stagnicola* s.str. включає в себе два види. *L.palustris* (Müller, 1774) – широко розповсюджений у напівперіодичних, рідше - періодичних водоймах (ставки, затоки та стариці річок, меліоративні рови та ін.). Знайдений нами у межах Житомира (озерця та меліоративні рови в районі Мар'янівки), Кам'яному Броді, Кривотині, Олевську та Дзержинську Житомирської обл. (ставки та канава), Києві (озерце в гідропарку). Щільність поселення варіює в широких межах (0,2-100 екз/м²). *L.atra* (Schranck, 1803) – часто зустрічається разом з *L.palustris*. Щільність поселення невисока і становить 0,1-13 екз/м². Присутній в зборах з ставків (Київ, Олевськ, Житомир) та р.Вербки. До секції *Fenziana* належать 2 види. *L.turricula* (Held, 1836) – звичайний в періодичних та напівперіодичних водоймах. Популяції відзначаються високою щільністю поселення (до 74 екз/м²). Виявлений в полях Західного Бугу, меліоративних ровах (Дзержинськ Житомирської обл.), старицях річок Коломак (Полтава) та Немилянка (Кам'яний Брід Житомирської обл.). *L.calomphala* (Servain, 1881) раніше неодноразово знаходили в Українському Поліссі [5] в періодичних та напівперіодичних водоймах. Відзначалась висока щільність поселення (до 34 екз/м²). В наших зборах представлені лише поодинокі екземпляри цього виду з меліоративних ровів поблизу Житомира (2 екз), Києва (1 екз. з Дніпра в районі гідропарку) та з половів Немилянки (2 екз). *L.vulnerata* (Küster, 1862) з секції *Ladislavella* – рідкісний вид, для якого раніше повідомлялись лише два місцезнаходження в басейнах Дністра та Західного Бугу [5]. Вид степотопний. Поселяється переважно в лугових та лісових водоймах – невеличких ставках, меліоративних ровах, канавах, повільних мілководних струмках, калюжах, мочарах. Нами знайдений в невеличкому пересихаючому озерці поблизу Дзержинська (Житомирська обл.). Щільність поселення становила 6 екз/м². З секції *Berlaniana* раніше для України було названо 2 види: *L.berlani* (Bourguignat, 1870) та *L.danubialis* (Schranck, 1803). Нам ці види виявити не вдалося.

L.clavata (Westerlund, 1885) (Підрід *Omphiscola*) лише один раз був знайдений в Україні [5] у басейні Західного Бугу. Вид дуже рідкісний і занесений до Червоної книги України. Нами в досліджуваному регіоні не виявлений.

Підрід *Galba* налічує 4 види, які трапляються в заболочених ставках, канавах, струмках, мочарах, калюжах та ін. Види мілководні. Заселяють прибережну зону водойм від урізу води до глибини 0,1-0,2м, де влітку вода

прогрівається до 26-30°C. Надають перевагу стоячим водоймам. Зустрічаються, однак, в гірських струмках, потоках та ріках при швидкості течії до 0,1 м/с. *L.truncatula* (Müller, 1774) та *L.subangulata* (Roffiaen, 1868) знайдені нами в калюжах (Житомир, Держинськ та Сушанка Житомирської обл.). Густина поселення не перевищує 20-30 екз/м². *L.goupili* (Moguin-Tandon, 1856) виявлено в Житомирі (запущений котлован на будівництві). Густина поселення не перевищує 15 екз/м². Поодинокі екземпляри *L.oblonga* (Puton, 1847) зібрано в Житомирі (4 екз.) (калюжі в гідропарку) та в Сушанці Житомирської обл. (1 екз.).

Підрид *Peregriana* в фауні України відзначається найбільшою видовою різноманітністю. Він об'єднує 4 секції. У секцію *Peregriana* S.Str. входять два види. З них *L.peregra* (Müller, 1774) зареєстрований у напівперіодичних водоймах у басейні Тетерева (Тетерівка Житомирської обл.) та в басейні р.Прут (Ворохта Івано-Франківської обл.). Густина поселення досить висока (до 75 екз/м²). *L.bakowskiana* (Clessin, 1879) знайдений (2 екз) в полях Західного Бугу (Кам'янка Бугська Львівської обл.). За літературними даними [5] щільність поселення виду рідко перевищує 10 екз/м². З секції *Cyphideana* в Україні поширені 2 види. *L.monnaardi* (Hartmann, 1844) населяє переважно стоячі (озера, ставки, затоки та стариці річок), рідше – проточні водойми з незначною швидкістю течії (до 0,1 м/с). Однак іноді він трапляється при швидкості течії до 1,2 м/с. Виявлений в річках Тетерів, Случ, Рось, Ірпінь, Ів'янка, Лісова. Щільність поселення не перевищує 5 екз/м. *L.fulva* (F.Schmidt, 1847) для України вперше названий в 1982 році [7]. Нами вид не знайдений. Секція *Ampullaceana* включає 4 види. *L.intermedia* (Lamarck, 1822) зустрічається в невеликих стоячих та проточних водоймах. Зареєстрований у Дніпрі (Київ), у полях Західного Бугу та в басейні Немилянки (Кам'яний Брід Житомирської обл.). Густина поселення невисока і коливається від 0,1 до 3 екз/м². *L.ovata* (Draparnaud, 1805). Населяє проточні та стоячі водойми від урізу води до глибини 1 м. В проточних водоймах звичайно реєструється при швидкості течії до 0,1 м і набагато рідше – при величині цього показника близько 1 м/с. Виявлений в Тетереві, Ірпіні, Лісовій, Коденці, Уборті, Південному та Західному Бузі, Ів'янці, Коломаку та Уди. Щільність поселення варіює від 0,1 до 15 екз/м². *L.ampullacea* (Rossmasler, 1835) поселяється на мілководді (до 0,7 м) стоячих та проточних водойм. Звичайно приурочений до заростей водних рослин. Зареєстрований нами в Тетереві, Ірпіні, Південному Бугу та Уди. Щільність поселення низька (0,3-0,7 екз/м²). *L.balthica* (Linné, 1758) трапляється в водоймах сповільненого водообміну (рукави та затоки рік), де зосереджується здебільшого на водній рослинності. Виявлений в Коденці, Лісовій, Уборті, Тетереві, Південному Бузі, Ів'янці, Уди. Щільність поселення від 0,1 до 12 екз/м².

Секція *Bouchardiana* включає 5 видів. *L.lagotis* (Schrank, 1803) поширений переважно в постійних та напівперіодичних водоймах, головним чином в стоячих, рідше – в проточних з уповільненою течією. Знайдений в річках Тетерів, Лісова, Тня, Кам'янка, Крошенка, Західний Буг, Коломак. Щільність поселення до 17 екз/м². *L.fontinalis* (Studer, 1820) широко розповсюджений у межах України вид. Надає перевагу постійним водоймам, проте зустрічається і у водоймах, напівперіодичних та періодичних. Заселяє звичайно мілководну зону, рідко зустрічаючись на глибинах, що перевищують 0,8 м. Зареєстрований в річках Тетерів, Коденка, Вербка, Уборть, Кам'янка, Західний Буг, Коломак, Уди, Лісова. Щільність поселення часто висока. Коливається в межах від 1 до 36 екз/м². *L.tumida* (Held, 1836) в Україні вперше виявлений в 1987 році [4]. Моллюск зустрічається переважно в стоячих, рідше – в проточних водоймах на невеликих глибинах (до 0,5-0,7 м). Щільність поселення невисока (0,5-1 екз/м²). Нами виявлений в Тетереві (Житомир). *L.patula* (Da Costa, 1778) звичайний у річках, струмках, канавах, ставках, лиманах та озерах. Знайдений у річках Тетерів, Случ, Гуйва, Ів'янка, Лісова та Уди. Щільність поселення широко варіює (0,1-20 екз/м²). *L.hartmanni* (Studer, 1820) нами не виявлений у обговорюваному регіоні.

Підрид *Мухас* представлений в Україні двома видами *L.glutinosa* (Müller, 1774) та *L.dupuyi* (Locard, 1893), які тут трапляються вкрай рідко. Зареєстрований нами лише *L.glutinosa* в Уборті поблизу Олевська (3 екз.).

З підроду *Radix* у фауні України зустрічаються 2 види. *L.auricularia* (Linné, 1758) поширений в різних постійних водоймах, здебільшого проточних. Іноді виявляється при досить високих значеннях швидкості течії (більше 1 м/с). Виявлений в річках Тетерів, Лісова, Случ, Рось, Ірпінь, Південний Буг, Уди, Коломак. Щільність поселення дуже широка (варіює від 0,1 до 30 екз/м²). *L.psilia* (Bourguignat, 1862) трапляється в стоячих та проточних водоймах (в останніх – при швидкості течії до 0,1 м/с). Щільність поселення дуже низька (1 – 3 екз/м²). Зареєстрований в Тетереві та Ірпіні.

Отже, у водоймах України нами виявлено 27 видів ставковиків, що належать до 7 підродів. Не знайдено видів підроду *Omphiscola*. Не вдалося виявити *L.fulva* та *L.hartmanni* з підроду *Peregriana*, *L.doriana* (підрид *Lymnaea* s.str.), *L.danubialis* та *L.berlani* (підрид *Stagnicola*) і *dupuyi* (підрид *Мухас*). Вищезгадані види завжди зустрічались рідко і в невеликих кількостях [5], а деякі були відомі лише за поодинокими екземплярами. Пошуки цих видів у місцях, звідки їх було описано, не принесли очікуваних результатів. Тому є підстави вважати, що деякі з цих видів в Україні вже не зустрічаються. Хоча їх відсутність в зборах може бути наслідком того, що не вся територія України була охоплена нашими дослідженнями (матеріал збирали на території лише 8 її областей).

Слід наголосити також на зменшенні кількості популяцій цих тварин та густини їх поселення. Це стосується низки і тих видів, які 2-3 десятиліття тому були досить чисельними. Так нами знайдено лише 15 екз. *L.tumida*, 2 екз. *L.bakowskiana*, 5 екз. *L.calomphala*, 3 екз. *L.glutinosa*. Ймовірно, це є наслідком впливу господарської діяльності людини на гідрологічний та гідронімічний режими водойм. Внаслідок зарегулювання стоку та створення водосховищ виникають нові, більш однорідні, ніж у річках, за своїми умовами біотопи з своєрідними умовами. Наприклад, літні та зимові падіння рівня води, які нерідко досягають значного розмаху, призводять до осушення площ дна, що супроводжується повним або частковим вимиранням наявних у них популяцій ставковиків. Забруднення річок стічними водами значно погіршує їх газовий режим, що нерідко є причиною значного скорочення чисельності моллюсків. Небезпечними для ставковиків також є забруднення водного середовища іонами

важких металів, пестицидами, мінеральними добривами та ін. Перераховані чинники значною мірою впливають на кількісний та якісний склад популяцій ставковиків і часто призводять до їх деградації і навіть зникнення.

1. Jelski C. Note sur la faune malakologique des environs de Kieff // J.Conchog. – 1863. – №11. - P. 129-137.
2. Bakowski J. Mieczaki galicyjskie. – Lwow: Polsk. tow. przyr. im.Kopernika, 1885. – 103S.
3. Здун В.И. К фауне моллюсков Закарпатья // Наук. Зап. Львівський наук. природн. муз. АН УРСР. – 1960. – № 8. – С. 83-95.
4. Мисечко Л.Е. К фауне лимнеид Украинского Полесья // Моллюски. Результаты и перспективы их исследований. – Л.: Наука, 1987. – С. 160-161.
5. Стадниченко А.П., Сластенко Н.Н., Янаки Е.А. Прудовиковые и чашечковые Украины (морфология, распространение, экология) // Деп. в Укр. ИНТЭИ 26.06.92, № 935. – 193с.
6. Старобогатов Я.И., Толстикова Н.В. Палеонтологические исследования // Общие закономерности возникновения и развития озер. Методы изучения истории озер. – Л.: Наука, 1986. – С. 156-165.
7. Стадниченко А.П. Пресноводные моллюски Украинской ССР, их биоцекотические связи и воздействие на моллюсков трематод: Авторефер. дис. ... докт. биол. наук. – Л., 1982. – 44с.

Матеріал надійшов до редакції 10.10.99 р.

Гарбар А.В. Современное состояние фауны прудовиков (Gastropoda, Pulmonata, Lymnaeidae) Украины.

Фауна прудовиков исследовалась в течение 1997-1999 годов. Обнаружено 27 видов. Не найдено 6 видов, которые ранее встречались в Украине. Отмечено уменьшение количества популяций и плотности поселения лимнеид.

Harbar O.V. The present state of lymnaeidae fauna (Gastropoda, Pulmonata, Lymnaeida) of Ukraine.

Lymnaeids`fauna was investigated during 1997-1999. 27 species belonging to 7 subgenes have been discovered. 6 species that existed in Ukraine earlier were not found. Decrease of lymnaeids populus quantity and their density was recorded.